

marife

bilimsel birikim

KUR'ÂN

3

yıl : 10 sayı : 3 kış 2010

ISSN : 1303 - 0671

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILDA KUR'AN ÇALIŞMALARINA EKLENEN YENİ HALKA: KUR'AN ANSİKLOPEDİLERİ

Mesut KAYA*

GİRİŞ

Ansiklopedik eserler, türü bakımından kökleri tarihin derinliklerine uzanan, farklı kültürlerin kendi bilgi birikimlerini bir araya getirdikleri eserlerdir. Günümüzde, hemen hemen bütün alanlarda bilgiye erişmek için ilk elden başvuru kaynakları olarak hazırlanan ansiklopediler, tarih boyunca çeşitli isim ve yapılarla var olagelmışlerdir.

İslam ilim mirasına göz atıldığında, tedvin faaliyetlerinin başlangıcından itibaren ansiklopedik mahiyette pek çok eserin telif edildiği görülür. Bilindiği gibi İslamî ilimlerin merkezinde Kur'an vardır. Bu ilimlerin her biri bir anlamda Kur'an'ın murad-ı ilahiye uygun bir tarzda anlaşılabilmesi etrafında halelenmiştir. Bu bakımdan ilk dönemden itibaren Kur'an'daki kelimelerin etimolojisini tespitte büyük önem verilmiştir. Bu amaçla zaman içerisinde kaybolması söz konusu anlamların toplandığı kamuslar hazırlanmış, bu çalışmalar gün geçtikçe çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*'i ile başlayan lügat çalışmaları¹, İbnü'l-Manzur'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Firuzabadi'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu'l-Muhît*'i, Zebîdî'nin (ö. 1791) *Tâcu'l-Arûs*'u gibi eserlerle zirveye çıkmıştır. Tarzları farklı olsa da, alfabetik olarak düzenlenmiş olmaları ve ele aldıkları madde ile ilgili doyurucu bilgiler vermeleri bakımından bu kamuslar, modern dönemde "dictionary" tarz ve üslubunda geliştirilecek ve genişletilecek olan ansiklopedilerin öncüleri niteliğindedirler.

Öte yandan, bu kamusların yanı sıra İslam aklının ürettiği ve kendine mal ettiği ilimleri tasnif edip tanıtan eserler vücut bulmuştur. Farabî'nin (ö.339/950)

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mesudkaya@hotmail.com

¹ Halil b. Ahmed'e ait *Kitâbü'l-Ayn*'in Arapçada olduğu gibi dünya dillerinde de hazırlanmış ilk sözlük olduğuna ve sözlüğün yapısına dair bazı düşünceler için bkz. Câbirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, s. 92, 93.

İhsâü'l-Ulûm'u en başta zikredilmesi gerekenlerdendir. İbn Nedim'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i, Harezmi'nin (ö. 387/997) *Mefâtîhu'l-Ulûm*'u, Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Mürûcu'z-Zeheb*'i, İhvanu's-Safa'nın *Risaleleri*, İbn Haldun'un (ö.808/1406) *Mukaddime*'si İslamî ilimler, coğrafya, felsefe, tarih gibi alanlarda sistematik olarak yazılmış ansiklopedik mahiyetteki diğer bazı eserlerdir. Osmanlı döneminde de Taşköprüzade'nin (ö.1531) *Miftâhu's-Saâde (Mevzûâtü'l-Ulûm)*u, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1607) *Keşfü'z-Zunûn*'u, Saçaklızade'nin (ö.1732) *Tertîbü'l-Ulûm*'u gibi eserler; ilimler, ilimlerin içerikleri ve literatürlerini içeren kitaplardır.² Bu eserler tam olarak çağdaş anlamdaki ansiklopediye karşılık gelmeseler bile, İslam mirasının ilimlere dair ürettiği kayda değer çalışmalardır.

Geleneğimizde bu tür eserler olmakla beraber, bugünkü anlamıyla ansiklopedi, hem kelime hem de yapı itibariyle, Batılı bir karakter arz eder. Ansiklopedi, dilimize Fransızca'dan aktarılmış bir kelimedir. Öncelikle "Muhitü'l-Maarif" ve "Dairetü'l-Maarif"³ kelimeleriyle, ansiklopediyi karşılama teşebbüsleri olmuş; ancak her iki kelime de dilimize yerleşmeden Cumhuriyet dönemiyle birlikte kaybolmuştur. Ansiklopedinin aslı Yunancadır: "Enkuklios Paideia", yani bütün ilimleri kucaklayan eğitim, bilgi dairesi, bilgi çemberi, genel eğitim ve öğretim gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Dolayısıyla Muhitü'l-Maarif ve Dairetü'l-Maarif kelimeleri her ne kadar tutmamışsa da bu anlamları fazlasıyla kuşatacak kapasitede kelimelerdir.

Ansiklopedi, Yunanlılar ve Romalılar tarafından her okur-yazar insanın hayata atılmadan veya belli bir konu üzerinde derinleşmeye başlamadan önce sahip olması gereken umumî bilgilerin hepsine birden isim olarak verilmiş bir kavramdır.⁵ Bununla birlikte kelimenin bir yayın türünün ortak adı olarak kullanılması ve eserlere isim olarak verilmesi, XVIII. yüzyılda Diderot ve arkadaşlarının *Encyclopedie*'yi yayımlamalarından sonraki tarihlere rastlar.⁶ Ansiklopedi kelimesini bu denli kullanışlı kılan ve Batı'da yaygın bir türü ifade edecek seviyeye getiren de Diderot'un baş mimarlığını yaptığı bu eserdir.⁷

Ansiklopedi, gühümüzde: "Her çeşit bilgiyi kucaklayan eser"⁸, "çeşitli alanlarda bilgi edinme ihtiyacına özlü şekilde cevap veren bir müracaat eseri türü" anlamlaftırında kullanılmakta olup, ansiklopediler ilim, kültür, sanat ve teknik gibi çeşitli dalların tamamı veya belli bir bölümüyle ilgili şahıs, eser, coğrafi bölge ve müesseselerin tanıtımı veya kelime, kavram, olay ve konuların izahı gibi her tür-

² Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 49-51.

³ Bu kelimeler aslında Osmanlı Döneminde yarım kalmış ansiklopedi faaliyetlerinin de isimleridir. *Muhitü'l-Maarif*, Maarif Meclisi âzası Emrullah Efendi'nin bir teşebbüsü, *Musavver Dairetü'l-Maarif* ise Ali Reşad, Ali Seydi, Mehmed İzzet ve L. Feuillet'nin başında buldukları bir kurulun hazırlamaya giriştiği ansiklopedilerdir. Kara, *Aramakla Bulunmaz*, s. 76-84; Aykut, "Ansiklopedi", *DİA*, III, 223-224.

⁴ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 21; Aykut, "Ansiklopedi", *DİA*, III, 217.

⁵ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 21.

⁶ Aykut, "Ansiklopedi", *DİA*, III, 217.

⁷ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 47.

⁸ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 22.

den bilgiye belli bir sistem içinde yer vermektedirler.⁹ Bu türün örnekleri arasında Encyclopaedia Britannica, Encyclopedia Americana, Türk Ansiklopedisi ve Meydan Larousse gibi ansiklopediler sayılabilir.

Son birkaç yüzyıldır oldukça yaygınlaşan ansiklopedi türüne genel ansiklopedilerin yanı sıra özel alanlara ilişkin ansiklopediler de eklenmiştir. Bunda genel bilgileri içeren ansiklopedilerin yüzeyselliği etkili olduğu gibi, ilimlerin her geçen gün daha çok dallara ayrılması ve bu dallarda daha derinlikli çalışmaların yapılmış olması etkili olmuştur. Bu ansiklopedilere örnek olarak Encyclopaedia of İslam ve tercümeleri, Encyclopaedia of Religion and Ethics, The Catholic Encyclopedia, Encyclopaedia Judaica, Encyclopaedia of the Social Sciences, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi verilebilir.

Ancak geçen zaman içerisinde bunların bile genel kaldığı görülmektedir. Bu bakımdan daha alt bir branşla ilgilenen araştırmacılar, ihtisaslaşmanın getirdiği bir ihtiyacın sonucu olarak daha spesifik ansiklopediler hazırlamaya girişmektedirler. 2000'li yıllarda kütüphanelerde görülmeye başlanan Kur'an ansiklopedileri bunun en dikkate değer örneklerindedir.

XX. yüzyıl, gerek İslam dünyasında gerekse Batı dünyasında Kur'an üzerine yapılmış çalışmalar bakımından oldukça verimli bir dönem olmuştur. Modern dönemde, özellikle "Kur'an'a dönüş"¹⁰ çağrı ve girişimlerinin etkisiyle; sayı, hacim ve nitelik bakımından kayda değer tefsirler telif edilmiştir. Tefsirlerin yanı sıra, klasik Kur'an İlimleri'nin devamı niteliğindeki çalışmalar ve akademik tarzdaki bilimsel çalışmalar sınırları kolay kolay çizilemeyecek bir genişleme kaydetmiştir.¹¹ Öte yandan bütün hızıyla devam eden oryantalistik çalışmalar, bir taraftan İslam dünyasındaki tefsir hareketlerini konu edinirken, diğer taraftan sahaya ilişkin çalışmaların seyrini etkilemeyi sürdürmüştür.

XX. yüzyılın sonlarında ve XXI. yüzyılın başlarında ise, ansiklopedik faaliyetlerin bir devamı olarak Kur'an ansiklopedisi çalışmalarına girişilmiştir. Kur'an'ın kelime ve konularını, Kur'an etrafında oluşan meseleleri, Kur'an İlimleri ve tarihini, çağdaş problemleri konu edinen Kur'an ansiklopedileri bugün için bir elin parmaklarını geçmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan araştırmamız, genel hatlarıyla Kur'an ansiklopedilerini kendine konu edinecektir.

Kur'an ansiklopedileri arasında, Süleyman Ateş'in *Kur'an Ansiklopedisi*'ni, Abdülmün'im el-Hafnî'nin *Mevsûatü Kur'âni'l-Kerîm*'ini, Amerika'da hazırlanan *Encyclopedia of the Qur'an*'ı, Oliver Leamen tarafından editörlüğü yapılan *The Qur'an: an Encyclopaedia*'yı ve nihayet Batı'da Müslüman bir topluluk tarafından hazırlanan *Entegreted Encyclopaedia of the Qur'an*'ı sayabiliriz.

⁹ Aykut, "Ansiklopedi", *DİA*, III, 217.

¹⁰ "Kaynaklara Dönüş" olarak da isimlendirilen bu yaklaşım hakkında bkz. Paçacı, "Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem", *İslâmiyât*, IV, (2001), sayı 4, s. 91-110; Kara, "Kaynaklara Dönüş Neye Dönüştür?" *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye* içinde, s. 163,164; Kara, *Din İle Modernleşme Arasında*, s. 92, 93.

¹¹ Bu çalışmaların önemli bir kısmı için bkz. Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş, İstanbul, 1996.

Burada kısaca klasik Kur'an İlimleri teliflerinin mahiyetine ve bugün yapılan ansiklopedik çalışmalarla farklı ve benzer noktalarına da değinmeliyiz. Günümüzdeki ansiklopedilerin birinci özelliği daha çok alfabetik olarak hazırlanmalarıdır; bununla bilgiye kolayca erişim amaçlanmaktadır. İkinci özellikleri ise, belli bir ilim dalında olsalar da daha çok belli bir araştırmacı topluluk tarafından hazırlanmalarıdır.¹² Klasik kaynaklar ise bilgiye erişimde belli zorlukları olmakla birlikte, sistematik olarak yani belli bir ilim dalında, konuların birbirleriyle ilişkileri göz önünde bulundurularak ve çoğunlukla bir kişi tarafından telif edilmişlerdir.¹³

Klasik telif geleneğimizde alfabetik sistem, genel itibariyle sözlüklerde kelimelere ve mesela Suyuti'nin (ö.911-1505) *el-Câmiu's-Sağîr*'i gibi hadis mecmualarında hadislerle kolayca ulaşabilmek amacıyla kullanılmıştır. Öte yandan Arap dili, fıkıh, kelam, tefsir gibi sahalarda, bu sahaların kendi iç mantığı ve bütünlüğünün bir gereği olarak sistematik yöntem kullanılmıştır.

Kur'an İlimleri sahasının en kapsamlı çalışmaları olan *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'an* ve *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* gibi eserler de sistematik olarak telif edilmiş, Kur'an ilimlerine dair hemen bütün konular bu eserlerde belli başlıklar halinde incelenmiştir. Bu eserler, yapısal yönden olmasa bile muhteva ve hacim yönünden ansiklopedik çalışmalar olarak nitelendirilebilirler.¹⁴ Günümüzde kaleme alınan ansiklopediler, klasik anlamdaki Kur'an İlimleri ve tefsir tarihi konu başlıklarını içermenin yanı sıra, Kur'an eksenli hazırlandıkları için Kur'an'da geçen belli başlı kelime, kavram, davranış, şahıs isimleri, yer isimleri gibi Kur'an'a dair hemen bütün meseleleri kendilerine konu edinmektedirler. Bu bakımdan bu ansiklopediler, modern dönemde bilgiye erişmenin kolay olduğu modern tarzdaki tefsirler ve Kur'an ilimleri çalışmaları olarak nitelendirilebilirler.

1. Kur'an Ansiklopedisi: Süleyman Ateş

Kur'an Ansiklopedisi, otuz cilt olarak planlanmış olup şu ana kadar yirmi yedi cildi çıkmıştır. Kalan üç cildi de basılma aşamasındadır. Ansiklopedi, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (İstanbul) tarafından basılmış, fakat baskı tarihleri verilmemiştir. Müellif tarafından eserin önsözüne düşülen tarih: 1997'dir.

Kur'an Ansiklopedisi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi eski hocalarından Prof. Dr. Süleyman Ateş tarafından kaleme alınmıştır. Müellif, ansiklopediyi hazırlamaya 90'lı yıllarda başlamış, eser, yaklaşık 20 yıllık bir emeğin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

¹² Bkz. Aykut, "Ansiklopedi", *DİA*, III, 226.

¹³ Burada İhvan-ı Safa'nın *Risaleleri*, sistematik olmakla birlikte bir grup tarafından hazırlanması bakımından buna örnek olarak verilebilir. Hatta bu açıdan eser, "İslam dünyasında yazılmış tek ansiklopedi" olarak nitelendirilmiştir. Etraflı bir değerlendirme için bkz., Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 52-90; ayrıca Meriç, *Jurnal II*, 287-288.

¹⁴ Nitekim *el-İtkân Türkçeye Kur'an İlimleri Ansiklopedisi* (Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987) alt başlığıyla çevrilmiştir. *el-İtkân*'da, belli başlı edatların anlatıldığı 40. bölümün alfabetik olarak yazıldığı dikkat çekmektedir. (I, 397-497)

Müellifin ifadesine göre bu eser, Kur'an ansiklopedilerinin ilki olma özelliğini taşımaktadır.¹⁵

Süleyman Ateş, eserini şu şekilde takdim etmektedir: "Uzun zamandan beri Kur'an'ın getirdiği dinî ve evrensel prensiplerin, katmanlardan arındırılarak, sade bir Türkçe ile halkımıza sunulması gerekiyordu. *Yüce Kur'an'ın ağdaş Tefsiri* adlı eserimizin tamamlanmasının ardından, A'dan Z'ye bütün Kur'an konularını içeren kapsamlı bir eser hazırlama zorunluluğunu hissediyorduk. Bu, öyle bir eser olmaydı ki okuyucu, Kur'an'ın içerdii konular hakkında, başka bir kitaba muhtaç olmadan doyurucu bilgi sahibi olacak ve böylece Kur'an'ın getirdiği İslâm'ı tam anlamıyla öğrenmiş bulunacaktı."¹⁶

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, *Kur'an Ansiklopedisi*'ne, okuyucunun Kur'an konularına kolayca erişimi hedeflenerek girişilmiştir. Eser, *Yüce Kur'an'ın ağdaş Tefsiri*'nin 12. Cildinde bulunan fihrist göz önünde tutularak hazırlanmış, 30 ciltte yaklaşık 1200 madde ele alınmış, alt başlıklarla birlikte bu sayı 2000'i bulmuştur. Bir anlamda tefsir, çeşitli ilavelerle alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Maddeler hazırlanırken, günümüzdeki akademik çalışmalara paralel olarak oldukça revaç bulan "konulu tefsir yöntemi"ne başvurulmuştur. Bu yöntemin bir gereği olarak Kur'an'ın çeşitli yerlerindeki ayetler bir araya getirilip nüzul sıraları da göz önünde bulundurularak, "Kur'an düşüncesinin genel seyri"¹⁷ anlaşılmaya çalışılmıştır. Maddeler hazırlanırken, bu ayet merkezli yaklaşımın esas alındığı ve alfabetik bir tefsirin kaleme alındığı rahatlıkla görülür.¹⁸

Tipik bir *Kur'an Ansiklopedisi* maddesinde önce ayetler verilir, sonra ayetler tefsir edilir, konuyla ilgili görüşler zikredilir. Sözelimi "Abdest" başlığında önce Nisa 4/43. ayet, daha sonra da Mâide 5/6. ayet zikredilir, ardından da esbab-ı nüzul ve kelime tahlillerine, bu arada müfessirlerin görüşlerine yer verilir.¹⁹ Müellif kadim müfessirlerin yanı sıra, tefsirinde olduğu gibi ağdaş dönem müfessirlerinden Abduh, Reşid Rıza, Tantavî Cevheri, İzzet Derveze gibi isimlere de sıklıkla referansta bulunur. Maddelerin kısalık ve uzunlukları doğal olarak bu yöntemle göre değişmektedir. Örnek olarak, Kur'an'ın üzerinde çokça durduğu ahiret konusu, yaklaşık 400 sayfada anlatılmıştır ki bu da neredeyse bir cilde tekabül etmek-

¹⁵ Turan Dursun tarafından hazırlanan ve M. maddesinde kalan 8 ciltlik *Kur'an Ansiklopedisi*, 1994 yılında yayımlanmıştır. Brill'in *Encyclopaedia of The Qur'an*'ı hazırlama fikri de 90'lı yıllara dayanmakla birlikte, eserin ilk cildi 2001 yılında yayımlanmıştır. *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm* 2004, *The Qur'an an Encyclopedia* 2006 yıllarında yayımlanmıştır.

¹⁶ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 2-4; XX, 196-198.

¹⁷ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 2; XX, 197.

¹⁸ Konulu tefsir, bilgilendirmede etkili bir yöntem olmakla beraber bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Mesela, konulu tefsirde belli konular, özellikle yazarların eğilim duydukları konular ele alınıp incelenmekte bu arada önemli diğer bazı konular ihmal edilebilmektedir. Öte yandan Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde verilmek istenen mesaj ve insanları eğitme amacı göz ardı edilmiş olmaktadır. Konulu tefsir ekolü ve ekole yöneltilen eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 127-142.

¹⁹ *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 9-23.

tedir.²⁰ Zira bu gibi maddelerde de ayetler teker teker, yine nüzul sırasına göre işlenmeye çalışılmıştır.

Ansiklopedide, Kur'an'da geçen Peygamber ve kavim isimlerine ayrı ayrı başlıklar açılmış, bu maddeler de teferruatlı bir şekilde kaleme alınmıştır. Mesela "Âdem" kıssası, Sâd 38/71-85. ayetlerden başlanmak suretiyle, Kur'an'daki Hz. Âdem'e ilişkin bütün atıflar bir araya getirilerek anlatılır.²¹ Bu arada, tefsirde olduğu gibi yaratılış, hilafet, meleklerin secdesi, Hz. Âdem'in yaratıldığı cennet, yasak meyve gibi meseleler tartışılır.²² Müellif, tefsirde kıssaları işlerken kullandığı yöntemlerden biri olan Kur'an ayetlerini Kitab-ı Mukaddes'le karşılaştırma yöntemini aynıyla bu eserde de sürdürür.²³ Ancak oryantalistlerin ortaya attığı gerek kıssalarla ilgili, gerekse Kur'an'ın bütünüyle ilgili ithamlara değinmez.

Ansiklopedide Kur'an'ın dâhili konuları yanında Kur'an İlimleri, Kur'an tarihi gibi konulara da başlıklar açılmıştır. Bu başlıklar da konuyla ilgili Kur'an ayetlerinin tefsiri şeklinde hazırlanmıştır. Bu maddeler, ayetlerin yanı sıra âlimlerin görüşlerine de sıkça başvurulmuş, tarz ve üslup bakımından günümüz ansiklopedilerine uyan bir karakter arz etmektedir. "Muhkem ve Müteşabih"²⁴, "Nesh"²⁵ "Kıraatler Meselesi"²⁶; "Kur'an'ın Derlenmesi"²⁷, "Kur'an-ı Kerim'in Nokta, Hareke, Ta'sir ve Tahzibi"²⁸ gibi başlıklar bunlara örnek olarak verilebilir. Ansiklopedide "Tefsir" başlığı da konulmuş, bu başlık altında kısaca tefsir tarihi, tefsire dair müellifin görüşleri ve meşhur rivayet ve dirayet tefsirleri zikredilmiştir.²⁹ Bu bölümün en dikkat çekici yönü ise, "Osmanlı Tefsir ve Müfessirleri" alt başlığı altında Osmanlı müfessirlerinin teker teker ele alınması ve 35 müfessirden söz edilmiş olmasıdır.³⁰

Ansiklopedide, çağdaş dünyada problemleri görülen konular da yer almıştır. "Kölelik Sorunu"³¹, "Çevre Kirliliği"³², "Çok Evlenme Sorunu"³³ ve "Dinler Arası Diyalog ve Tartışma"³⁴ gibi başlıklar bunlara örnek olarak verilebilir. "Hayvanlar"

²⁰ Kur'an Ansiklopedisi, I, 176-542.

²¹ Kur'an Ansiklopedisi I, 105-145.

²² Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, I, 127-150.

²³ Kur'an Ansiklopedisi, "Habil ve Kabil Kıssası", I, 142, 143; "Lut Kıssası", XII, 500, 501; "İsrailoğulları", X, 391-395; ayrıca müellifin Tevrat'ın Kur'an ve tefsirleriyle uyumlu olduğuna dair görüşü için bkz. XXI, 266-272.

²⁴ Kur'an Ansiklopedisi, XV, 13-45.

²⁵ Kur'an Ansiklopedisi, XVI, 82-188.

²⁶ Kur'an Ansiklopedisi, XII, 193-225.

²⁷ Kur'an Ansiklopedisi, XII, 109-118.

²⁸ Kur'an Ansiklopedisi, XII, 122-128.

²⁹ Kur'an Ansiklopedisi, XX, 140-149.

³⁰ Kur'an Ansiklopedisi, XX, 149-195.

³¹ Kur'an Ansiklopedisi, XII, 51-58; fakat bu konu daha çok fikhî ve tarihî bir perspektifle ele alınmış birkaç cümle ile konunun çağdaş yönüne değinilmiştir, (XII, 56).

³² Kur'an Ansiklopedisi, IV, 494-499.

³³ Kur'an Ansiklopedisi, IV, 520-528.

³⁴ Kur'an Ansiklopedisi, XXIV, 294-348.

maddesi altında "Doğaya Aykırı Uygulamalar"³⁵ adıyla bir başlık açılmış burada estetik ameliyat, cinsiyet değiştirme, ödünç sperm gibi daha özel konulara girilmiştir. Bazı konuların modern bilimlerin ışığında ele alındığı da görülmektedir. Mesela, "Evren"³⁶ maddesi ağırlıklı bir şekilde bu yöntemle işlenir, ayrıntılı bir biçimde Büyük Patlama (Big Bang) teorisinin gerçekleşme süreci ve bunun Kur'an'la uyumu üzerinde durulur. "İnsanın Yaratılışı" maddesinde de, evrim konusu tartışılır, Darwin'den daha önce evrimi işleyen Câhız (ö. 255/869), İbn Miskeveyh (ö.421/1030), Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780) gibi âlimlerin konu hakkındaki fikirleri değerlendirilir.³⁷ "İ'caz-ı Kur'an" maddesindeki İzafiyet Nazariyesi alt başlığında da buna benzer bir yaklaşım göze çarpar.³⁸

Müellifin madde başlıklarını belirlerken benimsediği genel tavrın aksine zaman zaman Kur'an'da geçmeyen ve fakat müellifin eğilimine göre şekillenen başlıklar da yer alır. Mesela, tasavvufi bir kavram olan ve Kur'an'da zikredilmeyen "Kutub" maddesine yer verilir. Bu madde altında velayet, velilerin çeşitleri, kutupların virdi gibi konular işlenir. Ancak konu, ansiklopedinin genel seyrine uygun bir tarzda Mâide 5/12, Kâf 50/7. ayetlerin işârî tefsirine dayandırılır.³⁹ Buna örnek olarak "Reşid Rıza'nın Anısı" maddesi de verilebilir. Bu maddede Reşid Rıza'nın İstanbul'da yaşadığı bir hatırası, Mâide 5/51. ayet bağlamında zikredilir.⁴⁰ Müfessirlerin hiçbirinin madde başlığı olarak konmadığı bir eserde, bu başlığın konulması yine sadece kişisel eğilimle izah edilebilir.

Ansiklopedide yer yer tekrarların olduğu da görülmektedir. Müellif de tekrarların varlığını kabul etmiş, ancak bunu, konuların pekiştirilmesine yardımcı olacağı biçiminde izah etmiştir.⁴¹ Mesela, "Bedir Savaşı"⁴² maddesi, Enfâl 8/1-14. ayetler bağlamında işlenmiş, madde aynıyla "Muhammed'in Gazaları"⁴³ başlığı altına yine Bedir Savaşı⁴⁴ adıyla alınmıştır. Bu tekrarlardan başka, bazen maddelerin gereksiz bilgilerle uzatıldığı da görülmektedir. Söz gelimi "Hayvanlar" madde-

³⁵ *Kur'an Ansiklopedisi*, VIII, 132-140; bu bölümde, "Dinleştirilen Gelenekler" maddesinde verilen bilgilerden aynıyla tekrar edilenler vardır. V, 239-244.

³⁶ *Kur'an Ansiklopedisi*, VI, 63-96; Süleyman Ateş, "Kur'an'ın tefsiri için bir ölçüde tabiat ilimlerine, anatomi ve astronomiye vakıf olmak icabettiği" görüşündedir. *Kur'an Ansiklopedisi*, XX, 145.

³⁷ *Kur'an Ansiklopedisi*, IX, 518-534.

³⁸ *Kur'an Ansiklopedisi*, IX, 205-210.

³⁹ *Kur'an Ansiklopedisi*, XII, 362-366; aynı konu "Velayet" maddesinde daha ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. (XXII, 10-118)

⁴⁰ *Kur'an Ansiklopedisi*, XVII, 515-517.

⁴¹ *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 3.

⁴² *Kur'an Ansiklopedisi*, III, 467-485.

⁴³ *Kur'an Ansiklopedisi*, XIV, 306-534; aynı durum diğer savaşları anlatan maddeler için de söz konusu olup bu bölüm kronolojik bir siyer kitabı niteliğinde hazırlanmıştır.

⁴⁴ *Kur'an Ansiklopedisi*, XIV, 316-335; yine mesela daha önce teferruatlı bir şekilde işlenen "Ahiret" konusundaki ayetler, XVI, 172-201'de tekrar bir araya getirilmiştir. XX. ciltte (195-196) *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* için bir alt başlık açılmış, tefsir "İslah" maddesi içinde bu kez daha ayrıntılı bir şekilde tekrar ele alınmıştır (XXV, 485-XXVI 22). Aynı durum "Kur'an Ansiklopedisi" için de söz konusudur, önsöz hem XX, 196-197'de hem de XXVI, 22,24'te tekrar verilmiştir.

sinde, Köpeklerdeki Güçlü Sezgi alt başlığı açılmış burada bazı gazete haberlerine yer verilmiştir.⁴⁵

Kur'an Ansiklopedisi'nin XXIII. cildinde ansiklopedi tamamlanmış, ancak bundan sonra Müstedrekler (Ek Maddeler) başlığıyla tekrar A'dan başlanarak XXVII. cilde ulaşılmıştır. Bu hâliyle ikinci bir ansiklopediye başlanmış gibidir. Bu ciltlerde oldukça hacimli, belki müstakil olarak bir kitabın konusu olabilecek maddeler yer almıştır. Örnek olarak "İslah" maddesi başlığı altında, tarihi süreç içerisindeki ıslah hareketleri ve modernleşme dönemi ele alınır. Hindistan-Pakistan, İran ve Türkiye modernleşmesi söz konusu edilir. Bu arada *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* üzerinde de ayrıntılı bir şekilde durulur.⁴⁶

Sonuç itibariyle eser, alfabetik olarak hazırlanması yönüyle çağdaş ansiklopedi yöntemine benzemekle birlikte, tek kişi tarafından hazırlanması yönüyle klasik telif sistemine uymaktadır. Bu bakımdan çalışma, konularına göre alfabetik olarak hazırlanmış bir tefsir hüviyetindedir. Burada İsmail Kara'nın merhum Veli Ertan'ın *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi* için yazdığı maddeler için söyledikleri, Kur'an Ansiklopedisi için de söyleneceği yanlıştır: "Yazdıkları bilgi itibariyle iyiye yakın olmakla beraber teknik manada madde olmaktan hayli uzaktı."⁴⁷ Ancak bu haliyle de eser, okuyucuların fazlasıyla istifade edeceği bir çalışma olmuştur.

2. Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm: Abdülmün'im El-Hafnî

Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm, iki büyük ciltten ve 2484 sayfadan oluşan oldukça kapsamlı bir çalışmadır. (Kahire, Mektebe Madbûlî, 2006) Bu çalışma aslında günümüz ansiklopedilerine yapı ve hazırlanış biçimi olarak çok benzemekle birlikte, sistematik olarak ve oldukça geniş bir alanı içine alması bakımından inceleme gereği görülmüştür.

Eserin müellifi Abdülmün'im el-Hafnî Mısırlı felsefe doktorası olan bir akademisyendir. Felsefenin yanı sıra, tasavvuf ve psikolojiyle ilgili eserleri de vardır. Yüzün üzerinde çalışması bulunan müellifin eserlerinin çoğu ansiklopedilerden ve tahkiklerden oluşmaktadır. Eserleri gözden geçirildiğinde Kur'an'la ilgili tek çalışmasının bu olduğu görülmektedir.

Abdülmün'im el-Hafnî çalışmasını şu sözlerle takdim etmektedir: "Gücüm nispetinde, Kur'an'daki hikmetleri, misalleri, kıssaları, hükümleri, edebiyatı, felsefeyi, fizik, astronomi, psikoloji ilimlerini, coğrafyayı, tarihi, lügati, haberleri ve daha sayılamayacak pek çok şeyi, mevsûa ismini verdiğim bir tek kitapta bir araya getirdiğimi düşünüyorum. Fakat kitabı yazarken, düşünürken, bir araya getirip tahlil ederken deliller getirip Yahudi ve Hıristiyan müsteşriklerin iftiralarına cevap verirken anladım ki bir tek kitapta Kur'an'ın tamamı üzerinde yoğunlaşmak imkânsızdır.(...) Kur'an'ın kapsadıkları bir mütefekkirin istiabının çok çok ötesinde-

⁴⁵ *Kur'an Ansiklopedisi*, VIII, 99-100; bir başka örnek için bkz. XXI, 228.

⁴⁶ *Kur'an Ansiklopedisi*, XXV, 382-XXVI, 24.

⁴⁷ İsmail Kara, *Sözü Dilde*, s. 109.

dir. (...) Kur'an'ın tefsiri ve ayetlerin tevili yalnız başına bir insanın değil, bütün insanlığın gayretine ihtiyaç duyar."⁴⁸

Yazar, kitabı hazırlamaya girişirken, hem klasik Kur'an ilimlerini, hem çağdaş dönemin konularını, hem de müsteşriklerin ithamlarına cevaplar vermeyi hedeflemiştir. Nitekim eserde, bütün bunlar karışık da olsa ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eserin dördüncü başlığı israiliyyata ve müsteşriklerin ithamlarına ayrılmıştır. Bu kısmın "Şübühât" bölümünde müsteşriklerin gerek Kur'an'ın genelinde dair gerekse tek tek ayetler üzerindeki ithamlarına cevaplar verilmiştir. Burada dikkati çeken nokta, naşir tarafından kitabın müsteşriklere reddiye amacıyla hazırlandığı izlenimi uyandırılmasıdır: "Bu ansiklopedi, gerek Frenk gerekse Arap müsteşrik, laik ve aydınlanmacılara karşı bir reddiyedir..." Eser bu amaçla yazılmamıştır, zira müsteşriklere cevaplar, açılan söz konusu başlık, kıssalardaki ithamlara verilen cevaplar bazen de diğer bölümlerdeki referanslarla sınırlı kalmıştır.⁴⁹ Mesela Kur'an'ın cem'i, kıraatler konusundaki ithamlara herhangi bir cevap verilmemiştir. Yine önsözde öne çıkarılan, fizik, astronomi, coğrafya vb. konular tek bir başlıkla, "el-Kur'an ve'l-İlm" başlığıyla sınırlı kalmıştır. Eser genel itibariyle, klasik Kur'an ilimlerinin ve Kur'an'da anlatılan konuların yeni bir tasnifidir.

Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm, klasik telif sistemine göre, baplara, baplar da kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. I. ciltte 8, II. ciltte 10 olmak üzere toplam 18 bapтан oluşmaktadır. Kitapla ilgili bir fikir vermesi açısından bap başlıklarını buraya alıyoruz: 1. Babın genel bir başlığı olmayıp "el-Kur'an ve't-ta'rif bihî ve esmâihî" diye başlayarak Kur'an'a dair giriş niteliğinde bilgiler verilmektedir. 2. en-Nübüvvetü ve'n-Nebıyyü, 3. el-İmân ve'l-İslâm, 4. el-İsrâiliyyât ve's-Şübühât ve'l-İşkâlât, 5. el-Yahûd ve'n-Nasârâ fi'l-Kur'ân, 6. Mûcezü Süveri'l-Kur'ân 7. el-Kasas fi'l-Kur'ân, 8. Emsâlü ve Hıkemü'l-Kur'ân, 9. Fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân, 10. en-Nesh fi'l-Kur'ân, 11. Mustalahâtü'l-Kur'ân, 12. el-Mevt ve's-Sâa ve'l-Kıyâme ve'l-Cennetü ve'n-Nâr, 13. el-Kur'an ve'l-ilm, 14. el-Kur'ân ve'l-Fünûn ve's-Sanâi' ve'l-Âdâb ve'l-Ahlak, 15. el-İslâmü'l-Harbî, 16. el-İslâm el-İctimâî, 17. el-İbâdât, 18. el-Muâmelât.

Müellif açmış olduğu bu genel başlıklar altında konu ile ilgili hemen bütün malumatı numaralandırılmış alt başlıklar halinde vermektedir. Söz gelimi, 6. bapta Fatıha suresinden başlayıp Nas suresine kadar tek tek bütün surelerin özetini vermektedir.⁵⁰ Kıssalarla ilgili olarak açtığı bapta da "Yaratılış Kıssası"ndan başlayıp Kur'an'da geçen bütün kıssaları ayrı ayrı başlıklar halinde ele almaktadır.⁵¹ Kıssaları işlerken modern dönemin vazgeçilmez tefsir yöntemi olan Kur'an-Tevrat karşılaştırmasını burada da görmek mümkündür.⁵² Ancak müellifin bu tavrı bütün kıssalarda görünmez. Söz gelimi, Hz. Şuayb (a.s) ile ilgili açtığı başlıkta, Şuayb'la

⁴⁸ *Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm*, I, 5.

⁴⁹ Bkz. *Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm*, "Nesh", II, 1475.

⁵⁰ *Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm*, I, 521, 830.

⁵¹ *Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm*, I, 831-1176.

⁵² *Mevsûatü Kur'âni'l-Azîm*, I, 832, 833, 838, 853, 932.

Kitab-ı Mukaddes'te geçen Jetro ve Reuel'i konu edinirken⁵³, söz gelimi Hz. Nuh (a.s) ve oğlu Ken'an'la ilgili meselelerde Kitab-ı Mukaddes'e değinmez.⁵⁴

Aynı şekilde esbâb-ı nüzule dair açtığı başlıkta esbâb-ı nüzulle ilgili bilinen hemen hemen bütün rivayetleri sure sure sıralar.⁵⁵ Bu arada müellif her konuyla ilgili kısa teknik bir açıklama yapmayı ihmal etmez. Neshe dair açtığı başlıkta da etraflı bir şekilde neshi tartışır ve aynı ayrı açtığı başlıklarla yaklaşık 60 ayetin mensuh olmadığını ispat etmeye çalışır.⁵⁶ Bu bilgilerin tek bir kitap ve başlıkta bir araya getirilmiş olması araştırmacılar için oldukça faydalı olmuştur.

Ansiklopedide dikkat çeken diğer bir nokta ise yaklaşık 88 başlığın açıldığı isim, kavram ve ıstılahlar kısmıdır. Bu bölüm alfabetik olarak düzenlenmiş olup başlık açılan madde ile ilgili özet bilgiler verilmiştir.⁵⁷ Doğrusu bunca başlık içinde yazarın bu başlıkları neye ve hangi kıstasa göre seçtiği de çok fazla anlaşılama-maktadır.

Buraya kadar verilen başlıklarda klasik konuların kısmen de olsa modern bir yaklaşımla ele alınışı söz konusudur. Eserin ilerleyen bölümlerinde modern dönemde sıklıkla işlenen "Kur'an ve Bilim"⁵⁸, kısaca "Kur'an ve Sanat"⁵⁹ konuları ele alınır. Müellif bu çerçevede, "Kur'an'ın bir bilim kitabı olup olmadığı" meselesini tartışır. Cevaben, Kur'an'ın bir bilim kitabı olmadığını ancak bilimle de çatışmadığını, Kur'an'daki bilimsel ayetlerin elde edilen bilime destek çıktığını, aykırı düşmediğini söyler. Buna örnek olarak da, "retk" ve fetk" ayetini (Enbiya 30) ve bunun izahı olarak da Büyük Patlama (The Bing Bang) teorisini verir. Bu sözleriyle müellif XX. yüzyılın en popüler yaklaşımlarından bilimsel tefsiri benimsemiş görünmektedir. Müellif, yine geçtiğimiz yüzyılda sıkça işlenen İslam ve Barış⁶⁰ konusunu, Sosyal İslam⁶¹ başlığı altında da kadın ve aileyle ilgili meseleleri işlemektedir. Son bölümler de ibatelere ve muamelata ayrılmış olup bu bölümlerde ayetler çerçevesinde fikhî meseleler ele alınmaktadır.

Ancak eserin tertibinin şu haliyle oldukça problemlili görüldüğü ifade edilmelidir. Kitabın Kur'an'a dair bir bölümle başlaması gayet tabiidir. İkinci sırada Nübüvvet ve Peygamberliğin, iman ve İslam'ın yer alması ve müsteşriklere cevap verilmesi de anlaşılabilir. Ancak daha sonra uzun uzun İsrailiyyatın işlenmesi ve bölüm işlenirken daha çok çağdaş dönemde problem olarak görülen ilk dönem mühtedileri ile ilgili "karalayıcı" bir üslubun kullanılması, konunun sonra da Yahudi ve Hıristiyanlarla devam etmesi, acaba çağdaş dönem Mısır entelektüelleri-

⁵³ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, I, 884.

⁵⁴ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, I, 864.

⁵⁵ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1245-1474.

⁵⁶ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1475, 1535.

⁵⁷ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1537-1627; bu başlıklardan bazıları şunlardır: "el-Âl ve'l-ehl", "el-İctihâd", "el-Ecel", "el-İchâd" "Ahkâfü Kavmi Lût" "el-Buhl ve's-Şuhh", "el-Bid'atü ve'l-Mübtedia" "el-Bir ve'l-Ber ve'l-Ebrâr".

⁵⁸ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1679-1805.

⁵⁹ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1807-1863.

⁶⁰ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1865-1917.

⁶¹ *Mevsûatü Kur'ani'l-Azîm*, II, 1919-2097.

nin Yahudilere ve dolayısıyla israiliyyata tepkisel yaklaşımının bir ürünü müdür?⁶² Zira klasik Kur'an İlimleri müellefatında israiliyyat başlığına yer verilmez.

Mesela kitabın I. cildi Kur'an İlimleri ve Kur'an ilimleriyle ilgili çağdaş problemlere; II. ciltte itikat (el-İman ve'l-İslam, el-Mevt ve's-Sâa ve'l-Kıyâme ve'l-Cennetü ve'n-Nâr) ibadetler, muameleler ve sosyal hayatla ilgili çağdaş meselelere (el-İslâmü'l-Harbî, el-İslâm el-İctimâî) ayrılıysa ansiklopedi, ansiklopedi daha insicamlı bir hale getirilebilirdi. Ayrıca istılahlar için üçüncü bir cilt düşünülüp bu bölüm daha da genişletilebilirdi.

Eserde dikkat çeken bir diğer nokta da, hiçbir referans kaynağının verilmemiş olmasıdır. Bu tür eserlerde müracaat edilen kaynakların verilmemiş olması gerçekten çok ciddi bir eksiklik. Konuların bu kadar geniş bir alana yayılması zaman zaman yüzeysel bir biçimde işlenmesi sonucunu da doğurmuştur. Yazarın Kur'an'ın mucizeliği bağlamında dikkat çektiği gibi, bu tür çalışmalar, tek kişi yerine bir komisyon tarafından hazırlansa daha kıymetli eserler ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki eser çok ciddi bir emeğin ürünüdür. Müellif tek başına olmasına rağmen Kur'an araştırmacıları için önemli bir referans kaynağı hazırlamıştır. Çalışma XX. yy.da hangi konuların gündemde olduğuna ve bunlara nasıl bakıldığına dair bir fotoğraf niteliği de taşımaktadır. Belki bu noktada, Cemil Meriç'in aktardığı, Fransızların *Büyük Ansiklopedi*'sinin önsözündeki ifadelerle yer vermek yerinde olacaktır. Önsözde ansiklopedilerin fani oluşundan, belli bir zaman sonra eskiyeceğinden söz edilir ve ardından şunlar söylenir: "Bununla beraber ansiklopediler yaprak gibi dökülmezler. Dünü yanna bağlayan zincirin vazgeçilmez birer halkasıdır. Her ansiklopedi, insan zekâsının belli bir merhalesini ifade eder."⁶³

3. Encyclopaedia Of The Qur'an (Eq)

Encyclopaedia of The Qur'an, altı ciltten oluşmakta olup altıncı cildi fihrist olarak hazırlanmıştır. 2001 yılında yayımlanmaya başlanan çalışma, 2006 yılında tamamlanmıştır. (Leiden, Brill, I: A-D, 2001, II; E-I, 2002, III: J-O, 2003, IV: P-Sh, 2004, V: Si-Z ve VI: indeks cildi, 2006.)

Ansiklopedinin editörlüğünü, Georgetown Üniversitesi (Washington DC) Arapça ve tarih Profesörü Jane Dammen McAuliffe yapmıştır. Jane Dammen McAuliffe'den başka, ansiklopedinin zengin bir ortak editör kadrosu da vardır: Claude Gilliot (Aix-en-Provence Üniversitesi), William A. Graham (Harvard Üniversitesi), Wadad Kadi (Chicago Üniversitesi) ve Andrew Rippin (Victoria Üniversitesi). Ansiklopedinin danışma kurulunda ise Nasr Hamid Ebu-Zeyd (Leiden Üniversitesi), Mohammad Arkoun (Sorbonne Üniversitesi), Gerhard Böwering (Yale Üniversitesi), Gerald R. Hawting (London Üniversitesi), Frederik Leemhuis

⁶² Çağdaş dönem Mısır entelektüellerinin israiliyyata yaklaşımı için bkz: Nettler, "Early Islam, Modern Islam and Judaism: The Isra'iliyyat in Modern Islamic Thought", *Studies in Muslim-Jewish Relations: Muslim-Jewish Encounters; Intellectual Traditions and Modern Politics* içinde, Oxford: Harwood Academic Publications, 1998.

⁶³ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 41.

(Groningen Üniversitesi), Angelika Neuwirth (Berlin Free Üniversitesi), Uri Rubin (Tel-Aviv Üniversitesi) gibi isimler bulunmaktadır.

Ansiklopedinin maddeleri gerek Batı gerekse İslam dünyasından oldukça geniş bir akademisyen kadrosu tarafından yazılmıştır. Çoğu Amerikan Üniversitelerinden, bir kısmı da diğer Batı ve Ortadoğu Üniversitelerinden olmak üzere 200 akademisyen ansiklopediye katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle ansiklopedi uluslararası bir çalışma hüviyetindedir. Editörün görüşüne göre bu, bir açıdan ansiklopedinin “zengin bir metot ve perspektif”e sahip olduğunu gösterir.

Kur’an ve tefsire dair çeşitli eserlerin de editörlüğünü yapan ortak editörlerden Andrew Rippin’in ve danışma kurulundan Uri Rubin’in ansiklopedide en çok madde yazarlardan oldukları dikkat çekmektedir.⁶⁴ Madde yazarları arasında Roberto Tottoli, G.D. Newby, R.G. Khoury gibi Kur’an-tefsir-kıssalar, J.M. Kister, G.H.A. Juynboll gibi hadis, Franz Roshental gibi tarih sahalarında çalışan meşhur oryantalistler de yer almaktadır.⁶⁵ Bu yönüyle ansiklopediyi XX. yüzyılda İslâmîyât üzerine araştırma yapan oryantalistlerin ortak birikiminin bir ürünü olarak görmek mümkündür.

Madde yazarları arasında, Muhammed Arkoun, Nasr Hamid Ebu Zeyd, Mustansır Mir, İbrahim M. Abu-Rabi' ve Timothy Winter (Abdülhakim Murad) gibi çağdaş dönem İslam düşünürleri de yer almaktadır.⁶⁶ Bu yönüyle editör ansiklopediyi, Müslüman-Gayri Müslim ilim adamları arasında Kur’an-ı Kerim üzerine yapılmış “karşılıklı bir sohbet” olarak adlandırmaktadır. Ancak Müslüman yazarların yazdıkları madde sayısının genele göre oldukça sınırlı olduğu göz önünde bulundurulursa, onlara bu sohbette daha az söz düştüğü (veya daha az konuşma fırsatı verildiği) görülür.⁶⁷

Yayınevi, eseri şu şekilde tanıtmaktadır: “Kur’an, yeryüzü nüfusunun 1/6’sını oluşturan bir nüfusun temel dini kitabıdır. Müslümanlara göre Allah’ın bizzat kendi kelimelerini içerir. Kur’an yüzlerce yıldır, onlar için bir referans ve yoğun bir çalışmanın öznesi olmuştur. Müslüman âlimlerin bu kitabın tefsirine, diline, retorikine, kıssa tahliline tahsis ettikleri binlerce cilt, sadece Kur’an eserleri kütüphaneleri oluşturmak için yeterlidir.

Bu zengin ilmî mirası göz önünde bulundurarak, *Encyclopaedia of the Qur’an*, Kur’an’ın içeriğine dair alfabetik olarak düzenlenmiş maddelerden oluşmaktadır. Bu ansiklopedi, Kur’an’ın kelime, bağlam, şahıs, yer isimleri, kültürel tarih ve tefsirlerini içermekte olup Kur’an çalışmaları içinde çok önemli konu ve maddeleriyle çok geniş bir ansiklopedik sözlüktür. 5 ciltte yaklaşık 1000 konu başlığıyla Kur’an

⁶⁴ Andrew Rippin’in Ansiklopedide 19, Uri Rubin’in 16 maddesi bulunmaktadır.

⁶⁵ Roberto Tottoli’nin 14, G.D. Newby’in 5, R.G. Khoury’nin 4, J.M. Kister’in 1, G.H.A. Juynboll’in 2, F. Roshental’in 1 maddesi bulunmaktadır.

⁶⁶ M. Arkoun’un 3, Ebu Zeyd’in 5, Mustansır Mir’in 10, İbrahim M. Ebu Rabi’in 1, T. Winter’in 2 maddesi bulunmaktadır.

⁶⁷ İslam dünyasından madde yazarların sayısı yaklaşık olarak 40, madde sayısı da 100 dolaylarındadır. Ansiklopedi yaklaşık 1000 maddeden oluşmaktadır.

Ansiklopedisi, bir Batı dilinde Kur'an üzerine yapılan ilk kapsamlı ve çok ciltli başvuru kaynağı olma özelliğine sahiptir."⁶⁸

Ansiklopedinin gerek hacmi gerekse ele aldığı konuların çeşitliliği bakımından ciddi bir akademik çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada, hem Kur'an'daki kelimeler, peygamber ve diğer şahıs isimleri, yer isimleri gibi dâhili konuları hem de Kur'an Tarihi⁶⁹, Kur'an İlimleri⁷⁰, Tefsir, Kıssalar⁷¹ gibi konulara dair konu başlıklarını görmek mümkündür. Kur'an'ın diğer bilim ve sanat dallarıyla olan ilişkileri⁷², fikhî konular⁷³ ve çağdaş problemler⁷⁴ için de madde başlıkları konulmuş olması ansiklopedinin bir diğer özelliği.

Ancak birazdan sözünü edeceğimiz The Qur'an: an Encyclopedia'nın aksine burada Kur'an tefsiri ile ilgili klasik veya çağdaş bazı seçkin müfessirleri ve eserlerine madde başlığı açmak yerine genel olarak "Exegesis of the Qur'an: Classical and Medieval"⁷⁵ (Klasik ve Ortaçağda Kur'an Tefsiri), "Exegesis of the Qur'an: Early Modern and Contemporary"⁷⁶ (İlk Modern Dönem ve Çağdaş Kur'an Tefsiri) ve Post-Enlightenment Academic Study of the Qur'an⁷⁷ (Aydınlanma Sonrası Akademik Kur'an Çalışmaları) başlıklarıyla yetinilmiştir. Ansiklopedide İslam dünyasının çeşitli bölgelerinin tefsir hareketlerine yönelik başlıklar da açılmıştır⁷⁸

Söz konusu edilmesi gereken bir başka nokta ise, Kur'an'la doğrudan alakası olmayan belki genel anlamda İslam ansiklopedisi içinde konu başlığı olarak seçile-

⁶⁸ <http://www.brill.nl/default.aspx?partid=227&pid=23761>

⁶⁹ *Encyclopaedia of the Qur'an*, John Burton, "Collection of the Qur'an" (Kur'an'ın Cem'i) I, 351-361; Herbjørn Jensen "Arabic Language" (Arap Dili) I, 127-135; Beatrice Gruendler, "Arabic Script" (Arap Yazısı) I, 135-144; Issa J. Boullata "Parody of the Qur'an" (Kur'an'a Nazire Yapmak) IV, 22-24; Michael W. Albin, "Printing of the Qur'an" IV, 264-276.

⁷⁰ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Leah Kinberg, "Ambiguous" (Müteşabih) I, 70-77; John Burton "Abrogation" (Nesh)() I, 11-19; Mustansir Mir, "Unity of the Text of the Qur'an" (Kur'an'ın Tenasübü) V, 405-406.

⁷¹ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Cornelia Schöck, "Adam and Eve" (Adem ve Havva), I, 22-26; Andrew Rippin "Aaron" (Harun) I, 1-2; Jane Dammen McAuliffe "Abraha" I, 4-5; Jacob Lassner "Bilqis" I, 228-229; Yoram Erder "Idris" II, 484-486; Roberto Tottoli, "Men of the Cave" (Ashab-I Kehf) III, 374-375.

⁷² *Encyclopaedia of the Qur'an*, T. Nagel, "Theology and the Qur'an" (Kur'an ve Kelam) V, 256-275; Majid Fakhry "Philosophy and the Qur'an" (Kur'an ve Felsefe) IV, 68-90; Oleg Grabar, "Art and Architecture and the Qur'an" (Kur'an Sanat ve Mimari) I, 161-175; Alexander D. Knysh, "Sûfism and the Qur'an" (Kur'an ve Tasavvuf) V, 137-159.

⁷³ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Andrew Rippin "Anointing" (Mesh) I, 102-103; Abdulaziz Sachedina, "Abortion" (Kürtaj) I, 2-4; Shahla Haeri, "Temporary Marriage" (Muta Nikahı), V, 232-234.

⁷⁴ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Herbert Berg "Computers and the Qur'an" II, 391-395; Margot Badran "Feminism and the Qur'an" II, 199-203; Dale F. Eickelman "Social Sciences and the Qur'an" (Kur'an ve Sosyal Bilimler) V, 65-76; Clare Wilde ve Jane Dammen McAuliffe, "Religious Pluralism and the Qur'an", (Kur'an ve Dini Çoğulculuk) IV, 398-419

⁷⁵ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Claude Gilliot, II, 99-124.

⁷⁶ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Rotraud Wielandt, II, 124-142.

⁷⁷ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Marco Schöller, IV, 187-208.

⁷⁸ *Encyclopaedia of the Qur'an*, Kemal Silay "Turkish Literature and the Qur'an" (Kur'an ve Türk Edebiyatı) V, 390-395; Ali S. Asani "South Asian Literatures and the Qur'an" (Kur'an ve Güney Asya Edebiyatı) V, 94-98; Franklin Lewis "Persian Literature and the Qur'an" (Kur'an ve Fars Edebiyatı) IV, 55-66.

bilecek olan başlıklara yer verilmiş olmasıdır. Mesela, "African Americans" (Zenci Amerikalılar)⁷⁹, "Animal Life" (Hayvan Hayatı)⁸⁰, "Anatomy"⁸¹, "Agriculture and Vegetation" (Tarım ve Bitki Örtüsü)⁸² gibi.

Ansiklopedide daha çok oryantalistlerin gündeme getirdiği ve üzerinde durduğu konular da yer almıştır. "Textual Criticism of the Qur'an" (Kur'an'ın Metin Tenkidi)⁸³, "Manuscripts of the Qur'an" (Kur'an Yazmaları)⁸⁴ "Myths and Legends in the Qur'an" (Kur'an'da Mitoloji ve Efsaneler)⁸⁵ "Popular and Talismanic Uses of the Qur'an" (Kur'an'ın Folklor ve Tılsım Amaçlı Kullanımları)⁸⁶ gibi başlıklar buna örnek olarak verilebilir.

Maddelerin içeriklerine örnek olmak üzere burada kısaca "Abrogation" (Nesh) maddesini değerlendirmek istiyoruz. John Burton, maddeye ilk dönem oryantalistlerinden T. Nöldeke ve F. Schwally'yi eleştirerek başlamaktadır: "Yüzlerce yıldır Müslümanların bu konu üzerinde muazzam bir literatür ortaya koymuş olmalarına rağmen, Batılı akademisyenler tarihsel olarak, "Nesh" in detaylarına ilişkin tahlillere oldukça az ilgi göstermişlerdir. Bu detayların farkında olmalarına rağmen, örneğin T. Nöldeke ve F. Schwally Kur'an'a dair nesh teorilerini içeren dikkate değer farkları yeteri derecede araştırmada başarısız olmuşlardır."⁸⁷ Batıdaki bu eksikliği telafi etmek niyetiyle olmalı ki yazar, öncelikle neshin klasik İslâmî kaynaklarda nasıl tanımlandığını anlamaya, şerî deliller içerisinde neshin nasıl bir konuma sahip olduğunu göstermeye çalışır. Nesih teriminin kavram çerçevesini çizmeye çabalar; buna göre "resmî bir yasamanın yürürlükten kaldırılması" Arapçadaki nesh teriminin içerdiği anlamı karşılamak için yetersizdir. Yazara göre, âlimler neshin, hem İslam'ın Yahudi ve Hıristiyanlığı nesh ettiğine dair harici, hem de dâhili bir anlama sahip olabileceği görüşündedirler: "Müslüman âlimlere göre dâhili nesh çok az olmakla birlikte, Yahudi ve Hıristiyanlığın İslam tarafından nesh edildiği açıktır."⁸⁸ Yazar daha sonra Kur'an'da ve hadislerde neshin nasıl zikredildiğinin örnekleri üzerinde durur; neshe örnekler verir. Şafii'nin Nesih Nazariyesi, Nesih ve İlâhî Bilgi, Nesih ve Hukuk, Neshin Dört Çeşidi gibi alt başlıklar açarak konuyla ilgili fakihlerin görüşlerini etraflı bir şekilde inceler.

Yazarın nesihle ilgili vardığı sonuç şudur: "Açıktır ki nesih, kendi dâhili dinamiği içinde bir gelişim göstermiştir. Kur'an'ın nesh eden ayetlerine ilişkin Şafii'nin doktrini, onun bütün muasırlarınca kabul görmemiş ve fakat daha sonra yaygın bir kabule mazhar olmuştur. Maliki ve Hanefiler, genel anlamda bu pren-

⁷⁹ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, Herbert Berg, I, 30-32.

⁸⁰ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, Herbert Eisenstein, I, 93-102

⁸¹ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, Qamar-ul Huda, I, 79-84.

⁸² Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, David Waines, I, 40-50.

⁸³ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, James A. Bellamy, V, 237-252.

⁸⁴ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, François Déroche, III, 254-275.

⁸⁵ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, Angelika Neuwirth, III, 477-497.

⁸⁶ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, Kathleen Malone O'Connor, IV, 163-182.

⁸⁷ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, John Burton, "Abrogation" I, 11.

⁸⁸ Bkz. *Encyclopaedia of the Qur'an*, John Burton, "Abrogation" I, 11,12.

sibe [neshe] ihtiyaç duymazlarken, Şafilere, sünnetin Kur'an'ı, yahut Kur'an'ın sünneti nesh ettiği gibi bir duruma ihtiyaç duymamışlardır. Ama yine de Maliki ve Hanefi âlimlerden neshin üç çeşidinin varlığını savunduklarına dair belgeler bulunabildiği gibi, Şafilere de sünnetin Kur'an'ı nesh ettiği görüşüne veya tam tersi görüşe sahip olanların var olduğuna dair deliller bulunabilir.⁸⁹

Bu maddeden hareketle kısaca şunu ifade etmek kanaatimizce hatalı olmayacaktır: Ansiklopedide, klasik oryantalizmin taraflı ve hasmane tavrından uzak, oryantalizmin gelmiş olduğu noktaya paralel olarak daha dürüst ve insaflı bir bakış açısı sergilenmeye çalışılmıştır.

Son olarak, bu çalışmanın çağdaş dönem ansiklopedi yöntemine uygun olarak hazırlanmış en kayda değer ansiklopedi olduğunu, bu bakımdan madde içeriklerinin daha kapsamlı araştırmalara konu edilmesi gerektiğini ve ancak o zaman ansiklopedi hakkında daha açık yargılara varılabileceğini ifade etmek istiyoruz.⁹⁰ Ama şu an görünen o ki, *Encyclopaedia of The Qur'an*, Müslüman ve Gayr-i Müslim araştırmacılar için uzun vadeli bir başvuru kaynağı olarak kütüphanelerde kendine önemli bir yer bulacak.

4. The Qur'an: An Encyclopedia

Kentucky Üniversitesi (ABD), Felsefe Bölümü Profesörü Oliver Leaman'ın editörlüğünde hazırlanan bu ansiklopedi çalışması, tek cilt olup 771 sayfadan oluşmaktadır. (Rotledge, London-New York, 2006)

Ansiklopedinin editör kadrosunda bulunan diğer isimler ise şunlardır: Asma Afsaruddin (Notre Dame Ün. ABD), Massimo Campanini (Milan Ün. İtalya) Bahar Davary (San Diego ABD) Nevad Kahteran Sarajevo (Bosna) Arzina Lalani (İsmaili Etüdler Enstitüsü, Londra) Tamara Sonn (William ve Mary Koleji ABD) Brannon Wheeler (Naval Academy ABD) Stefan Wild (Bonn Ün. Almanya). Ansiklopedi Türk akademisyenlerin⁹¹ de içinde bulunduğu 43 uluslar arası ilim adamı tarafından kaleme alınmıştır. Pek çok maddenin yazarı olarak da dikkat çeken editör⁹², yazarları, farklı düşünce, yaklaşım ve ekollerin temsilcileri olarak nitelendirmektedir.⁹³

Ansiklopedi tek cilt olarak hazırlanmış olsa da maddeleri oldukça geniş bir alanı kapsamakta, yaklaşık 360 maddeyi içermektedir. Bu çalışmanın maddelerine bakıldığında, Kur'an ansiklopedisinden çok, bir tefsir ansiklopedisi görünümü vermektedir. Yani ansiklopedi sadece Kur'an kelime ve kavramlarını değil, Kur'an

⁸⁹ *Encyclopaedia of the Qur'an*, I, 19; "Abrogation" (Nesh) maddesi internet üzerinden de görülebilir: "<http://www.brillonline.nl/public/abrogation>."

⁹⁰ Ansiklopedi hakkında bir değerlendirme için bkz: "Review of the Encyclopaedia of the Qur'an" *Journal of Qur'anic Research and Studies*, cilt. 3, sayı. 5, yıl. 2008.

⁹¹ Ansiklopediye katkıda bulunan Türk akademisyenler şunlardır: Ahmet Albayrak (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Rifat Atay (Harran Üniversitesi), Adnan Demircan (Harran Üniversitesi), Bilal Gökçür (Süleyman Demirel Üniversitesi), Harun Şahin (Harran Üniversitesi), İbrahim Sümer (Harran Üniversitesi).

⁹² Oliver Leaman, ansiklopedide 99 maddeyi yazmıştır.

⁹³ *The Qur'an: an Encyclopedia*, I.

etrafında oluşmuş konuları, müfessirleri ve düşünürleri de esas almaktadır. Bu bağlamda, Mukatil b. Süleyman, Şafii, Fahreddin er-Razi, Beydâvi, İbn Teymiyye, Abduh, Mevdudi, Arkoun gibi gerek kadim gerek yeni pek çok müfessir ve düşünürün madde konusu yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan çalışma, *Encyclopaedia of the Qur'an*'ı tamamlar niteliktedir.⁹⁴

Nitekim ansiklopedinin girişinde bu durum: "Öte yandan, makul ölçüler içerisinde, kitaptaki çok önemli şahıs, kavram ve de müfessirler için kapsamlı bir rehber hazırlamaya çalıştık. (...) Biz ansiklopediye, çok önemli kavram, şahıs ve Kur'an tefsirinde farklı düşünce ekollerinin temsilcisi olan düşünürleri dâhil etmeye çalıştık"⁹⁵ şeklinde ifade edilmektedir.

"Asbab al-Nuzûl", "Fada'ıl al-Kur'an" "Meccan and Medinan Qur'an Suras And The Qur'an" "Sunna and Its Role In İnterpretation" (Sünnet ve Onun Kur'an Tefsirindeki Yeri), "Tafsir İn Early Islam" (İlk Dönem Tefsir Faaliyetleri) "Historical Events and the Qur'an" (Kur'an ve Tarihi Olaylar) "Translation and The Qur'an" (Kur'an ve Tercüme) "Science and the Qur'an" (Kur'an ve Bilim), "CyberSpace and The Qur'an" (Kur'an ve Siber Uzay) "Natural World and The Qur'an" (Kur'an ve Doğal Dünya) gibi maddeler, ansiklopedinin ele aldığı konulara ilişkin bir fikir verebilecek niteliktedir.

Giriş bölümünde, ansiklopedinin yazılış amacı ise şöyle açıklanır: "Uzun zamandan beri, Kur'an üzerine çok hacimli olmayacak, sadece işin uzmanları tarafından yazılacak ve fakat konuya çok kısa, giriş mahiyetindeki çalışmalardan daha doyurucu olacak bir referans kaynağının gerekliliğini hissediyordum. Bu kitabın amacı, çok ciddi akademik ve teknik metinler ile yetersiz giriş kitapları arasında bir köprü oluşturmaktır. Muhtevaya üstünkörü bir bakışla bile, akademik dilden uzak durmadığımız fark edilir. Maddelerin çoğu, kendi ölçüsü içinde konuların karmaşıklığıyla baş edebilmiş ve tatminkâr bir seviyeyi yakalamıştır. Diğerleri ise kısa ve ilgili terimleri, düşünceleri öz bir biçimde açıklayıcı niteliktedir. Bu bir Kur'an sözlüğü olmadığı gibi, Kur'an'da görülen bütün terimleri açıklama teşebbüsü de değildir. Bazı terimler incelenme amacıyla seçilmiştir, zira bunlar, kitabı anlamak için hayati bir önemi haizdirler. Diğerleri daha az temel kavramlar olmakla birlikte, ilginç oldukları için incelemeye dâhil edilmişlerdir. Bu arada okuyucularımıza bir Kur'an lügati ve terimleri sözlüğü tadı vermek istedik, çünkü böylelikle ansiklopediyi daha kolay kullanabilecek ve aradıklarını bulabileceklerdir."⁹⁶

"Abrogation" (Nesh), "Barzakh" (Berzah), "Divorce" (Boşanma), "Fate" (Kader), "al-Gayb", "Habl Allah", "Mi'rac", "Qıtal", "Ramadan", "Revelation" (Vahiy) gibi maddeler ansiklopedide yer alan Kur'an'ın kelime ve kavramlarına örnek ola-

⁹⁴ Nitekim *Encyclopaedia of The Qur'an*'ın editör ve madde yazarlarından Andrew Rippin'in bu ansiklopedide "Haram", "Halal" gibi bazı maddelere imza attığı görülmektedir. Ayrıca *Encyclopaedia of The Qur'an*, *The Qur'an: an Encyclopaedia*'nın kaynakları arasında gösterilmiştir. (s. Xii)

⁹⁵ *The Qur'an: an Encyclopaedia*, X.

⁹⁶ *The Qur'an: an Encyclopaedia*, IX.

rak zikredilebilir. Ansiklopedide peygamberlerin yanı sıra "Asıyye", "Bilqis", "Hajar", "İbrahim's Wife" gibi Kur'an'da ima edilen şahıs isimlerine de yer verilir.

Ansiklopedide çok kısa tutulan maddeler olduğu gibi sözgelimi "Arabic Language"⁹⁷ (Arap Dili) "Art and the Qur'an"⁹⁸ (Sanat ve Kur'an), "Argüments and The Qur'an"⁹⁹ (Kur'an ve Deliller) "Aya"¹⁰⁰ (Ayet) gibi çok kapsamlı maddeler de vardır. Öte yandan Beğavî¹⁰¹, Hâzin¹⁰² gibi kadim müfessirler daha kısa tutulurken, sözgelimi Seyyid Kutup¹⁰³, Muhammed Arkoun¹⁰⁴ gibi çağdaş İslam düşünürleri daha etraflı incelemelere tabi tutulmuştur.

Maddelerde sadece Sünnî tefsir anlayışı ve müfessirler değil, Mutezile ve Şiiliğe dair şahıs ve kavramlar da konu edilmiştir. Bu sadette Ebu'l-Hudayl el-Allâf, Ayetullah el-Uzma Seyyid Ebu'l-Kasım el-Hoi gibi isimler göze çarpmaktadır. Ancak Mutezili ekolün en önemli temsilcisi Zemahşeri'nin ansiklopediye alınmadığı görülmektedir. Mesela kadim müfessirlerden Taberi, Beğavi ve Hazin'e yer verilirken İbn Kesir'e yer verilmediği dikkati çekmektedir. Hâlbuki daha geç dönemde yaşayan Suyuti ansiklopedide yer alabilmiştir. Selefî çizgideki âlimlerden hem İbn Teymiyye hem de Muhammed İbn Abdulvehhab madde konusu edilmiştir. Burada nasıl bir kriterin esas alındığı tam olarak anlaşılammaktadır.

Burada söz konusu edilmesi gereken önemli bir nokta da, maddelerde esas alınan kaynakların bazılarında tamamen, bazılarında ise çoğunlukla oryantalistlerin yaptığı çalışmalara müracaat edilmiş olmasıdır. İkinci derecedeki maddeler bir tarafa, birinci dereceden önemli maddelerde bile Arapça kaynaklara hiç inilmemiş olması ansiklopedi için ciddi bir eksikliklerdir. Sözgelimi "Abrogation" maddesi tatmin edici bir içeriğe sahip olmakla birlikte, bibliyografyada Arapça kaynaklara hiç referansta bulunulmamıştır.¹⁰⁵

Editör tarafından ifade dildiği gibi, ansiklopedi modern ansiklopedi tekniklerine göre hazırlanmış, maddelerde efradını cami, ağyarını mani bir üslup gözetilmiştir. Gerçekten, *The Qur'an: an Encyclopedia*, ele aldığı konuların kapsamı ve yöntemi itibarıyla dikkate alınması gereken, başarılı bir Kur'an Ansiklopedisidir. Aslında Kur'an'ın kelime ve kavramlarının sınırı daha da genişletilmiş olsaydı, ideal bir Kur'an Ansiklopedisi çıkabilirdi ortaya. Ancak ansiklopedi bu haliyle de araştırmacıların faydalanabileceği bir çizgiyi yakalamış görünmektedir.

⁹⁷ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Stefan Wild, 49-54.

⁹⁸ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Oliver Leaman, 71-78.

⁹⁹ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Oliver Leaman, 54-66.

¹⁰⁰ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Afnan H. Fatani, 85-103.

¹⁰¹ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Peter G. Riddell "Al-Baghawi" 108-109.

¹⁰² *The Qur'an: an Encyclopedia*, Peter G. Riddell, "Al-Khazin", 342-343

¹⁰³ *The Qur'an: an Encyclopedia*, William E. Shepard, "Sayyid Qutb", 568-571.

¹⁰⁴ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Neal Robinson, "Arkoun, Mohammed", 66-71.

¹⁰⁵ *The Qur'an: an Encyclopedia*, Stefan Wild, 3-6; "Arabic Language" (Stefan Wild 49-54), "Isra'iliyyat" (Brannon Wheeler, 322,324) maddeleri de bu bağlamda örnek olarak zikredilebilir.

SONUÇ

Bu ansiklopedilerden başka, işaretle yetinmek istediğimiz diğer bazı Kur'an ansiklopedileri de vardır. Bunlardan Turan Dursun'un *Kur'an Ansiklopedisi* yedi cilt olarak basılmış olup M. maddesinde kalmıştır.¹⁰⁶ *İslam ve Bilim Merkezi*'nin (CIS-Kanada) bir projesi olan *Integrated Encyclopedia of the Qur'an* ise henüz piyasaya çıkmamıştır. Bu ansiklopedi Muzaffer İkbâl'in editörlüğünde Müslüman ilim adamlarınca, İngilizce olarak hazırlanmaktadır. Alfabetik sırayla yazılı 625 konu başlığı, yaklaşık 3500 sayfa ve yedi cilt olarak planlanmaktadır.¹⁰⁷ Bir diğer ansiklopedinin ise Prof. Yahya Lin Song'un editörlüğünde 40 Çinli ilim adamı tarafından hazırlandığı söylenmektedir.¹⁰⁸

Ele aldığımız ansiklopedileri üst üste koyduğumuzda, Kur'an ansiklopedisi girişimlerinin iyi bir başlangıç yaptığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte İslam Dünyasındaki ansiklopedi çalışmaları -haberimiz olduğu kadarıyla- münferit bir teşebbüsün ürünüdür ve bunun getirdiği bazı eksiklikler söz konusudur. Oryantalistlerin ise bu noktada Müslümanları da kapsayan daha katılımcı bir yöntem takip ettikleri ve daha başarılı oldukları görülmektedir.

Kur'an ansiklopedilerinin tefsir çalışmalarına yeni bir boyut kazandırdığı göz önüne alındığında, gerek Arap dünyasında, gerek Türkiye'de kolektif olarak hazırlanacak bir ansiklopedinin gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ansiklopediler sadece Kur'an Ansiklopedisi değil, Tefsir Tarihi, Tefsir Usulü, Kur'an İlimleri gibi sahaları da kapsayacak geniş çaplı ansiklopediler olmalıdır. İlk dönemden günümüze tefsir ve Kur'an ilimleri faaliyetlerinin boyutları, genel bir İslam Ansiklopedisinin ve söz konusu ettiğimiz Kur'an ansiklopedilerinin sınırlarının çok çok ötesindedir. Öte yandan XX. yüzyıl Kur'an çalışmalarında oryantalistik rüzgârın etkisiyle Osmanlı tefsir geleneği bir biçimde görmezden gelinmiş ve ihmal edilmiştir.¹⁰⁹ Bu bakımdan Osmanlı tefsir çalışmaları da işin içine katılarak hazırlanacak bir ansiklopedi, gerek diğer İslam ülkelerinde, gerekse Batıda hazırlanan ansiklopedilerden daha kayda değer sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

KAAYNAKÇA

- Ay kut, Ayhan "Ansiklopedi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, III, 217-227.
 Binder, Leonard, *Liberal İslam*, (çev. Yusuf Kaplan), Rey Yayınları, Kayseri, 1996.
 Câbirî, M. Âbid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, (çev. İbrahim Akbaba), Kitabevi, İstanbul, 2001.
 Cündioğlu, Düccane, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası' -Bir Histogramik Eleştiri Denemesi-", *İslâmiyât*, II (1999), sayı. 4.

¹⁰⁶ Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

¹⁰⁷ Bilgiler, ansiklopedinin tanıtım sitesinden (<http://www.iequran.com>) Türkçeye çevrilerek (<http://www.iequran.com/PDF/IEQ-Turk.pdf>) sitesinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁸ Haber için bkz. <http://www.haberpan.com/40-cinli-arastirmacidan-kuran-ansiklopedisi-haberi/>

¹⁰⁹ Düccane Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası", *İslâmiyât*, II (1999), sayı. 4, 51-73.

- Hatiboğlu, İbrahim, "İsrailiyyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 195-199.
- Kara, İsmail, "Kaynaklara Dönüş Neye Dönüştür?" *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.
- , *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh yay., İstanbul, 2005.
- , *Aramakla Bulunmaz*, Dergâh Yay., 2006.
- , *Sözü Dilde Hayali Gözde*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005.
- Meriç, Cemil, *Işık Doğudan Gelir*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.
- Nettler, Ronald. L. "Early Islam, Modern Islam and Judaism: The Isra'iliyyat in Modern Islamic Thought", *Studies in Muslim-Jewish Relations: Muslim-Jewish Encounters; Intellectual Traditions and Modern Politics* içinde, Oxford: Harwood Academic Publications, 1998.
- Paçacı, Mehmet, "Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı. 4.
- Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya, 2008.